

V posledných rokoch vyšli desiatky kníh, stovky štúdií a diskusných článkov, v ktorých sovietski filozofi rozpracúvali filozofickú problematiku vedy. Tento záujem je vyvolaný tak imanentným rozvojom marxisticko-leninskej filozofie a jej úsilím prekonať a vyvrátiť falošné koncepcie rôznych buržoázných filozofických škôl, ako aj naliehavosťou riešiť aktuálne otázky, vyplývajúce z búrlivého rozvoja modernej vedy a jej kvalitatívne novej úlohy v súčasnej spoločnosti. Veď popri filozofickej analýze nových javov spoločenského vývinu spočíva hlavná úloha marxistických filozofov v riešení zložitej problematiky, ktorú prináša napredovanie vedeckého poznania, predovšetkým rozvoj prírodných vied a matematiky.

Monografia *Filozofia, metodológia, veda*¹ nie je jednou z množstva prác, „ďalšou v rade“ kníh venovaných rozpracúvaniu marxisticko-leninskej metodológie vedy. Táto rozsahom neveliká práca je medzníkom, istou parciálnou sumarizáciou, tvorivým zvládnutím doterajších výsledkov, dosiahnutých najmä v oblasti základných všeobecných — a tým aj najkomplikovanejších — problémov, bez uspokojivého riešenia ktorých nemožno napredovať ani v podstatnejších čiastkových otázkach. Ak hovoríme, že sa v práci sumarizujú doterajšie výsledky, nemáme na mysli, že jej autori krok za krokom rozoberajú priebeh rozsiahlych a neutíchajúcich diskusií, ktoré sa vedú v rámci marxistickej filozofie o problematike filozofie a metodológie vedy desaťročia. Čitateľ nájde v knihe nielen mnohorakú principiálnu polemiku s filozoficky chybnými a retardujúcimi názormi, ale predovšetkým úsilie o pozitívne riešenia, vychádzajúce z osobnej filozofickej skúsenosti a erudície jednotlivých autorov, obohatenej stimulujúcimi vplyvmi pracovného kolektívu.

Pracovníci sekcie dialektického materializmu Filozofického ústavu AV ZSSR pod vedením V. A. Lektorského (zodpovedný redaktor publikácie) pristúpili k pertraktovanej problematike z hľadiska viacerých aspektov, uplatnili pri jej riešení rôzne prístupy a k niektorým otázkam vyjadrili rôzne stanoviská. Rozmanité prístupy a niekedy aj závery, uplatnené v rámci marxisticko-leninského chápania, sú dielom na osoh, lebo demonštrujú bohaté možnosti, ktoré sa tu ponúkajú, a tvoria dosť širokú základňu pre ďalšie tvorivé riešenie problémov.

Prístupy, spôsoby nastoľovania a riešenia jednotlivých otázok, argumentácia a závery autorov recenzovanej práce môžu najmä pre tých našich filozofov, ktorí sa zaujímajú o problematiku metodológie vedy prevažne z pedagogických pohľadov, zohrať významnú *orientačnú* úlohu. Filozofi zaoberajúci sa filozofiou, metodológiou a logikou vedy nájdu v knihe bohaté podnety, najmä pokiaľ ide o rámcový prístup k metodologickej problematike, argumentované riešenie vzťahu filozofie, metodológie a konkrétnych vied, zasvätenú charakteristiku problémovej situácie v tejto oblasti, ako aj kvalitné príspevky k problematike formalizácie vedeckého jazyka, k problematike explanácie, funkcií vedeckej teórie a iným principiálnym teoretickým otázkam metodológie vedy.

Prvá časť knihy je venovaná vzťahu filozofie, metodológie a konkrétnych vied. Obsahuje štúdiu V. A. Lektorského a V. S. Švyriova o typoch a rovinách metodologickej analýzy vedy, článok B. S. Dynina o povahe metodologických problémov a konečne príspevok V. I. Metlova o pojme filozofické problémy vedy.

Lektorskij a Švyriov charakterizujú skúmanie povahy vedeckého poznania, jeho

¹ Filosofija, metodologija, nauka. Izd. Nauka, Moskva 1972, s. 235.

mechanizmov a procesov, pretože je taktiež súčasťou vedy a realizuje sa jej prostriedkami a metódami, ako spôsob sebaopoznania, autoreflexie vedy. Nevyhnutnosť takejto reflexie vystupuje ako prejav všeobecnej zákonitosti rozvoja akékoľvek činnosti. Úspešne vyvracajú názor, ktorého sa — ako píšú — pridávajú niektorí zahraniční vedci a filozofi, že veda je „sama sebe filozofiou“ a že je možná „čisto pozitívna“ analýza vedy, ktorá nevychádza z nijakých filozofických postulátov. V tejto súvislosti kritizujú o. i. logický pozitivizmus a uvádzajú niektoré hlavné príčiny jeho neúspechu, krátkodobého a neuspokojivého vplyvu na vedu.

Možno len súhlasí s názormi autorov, keď rozlišujú konkrétnevednú a filozofickú analýzu vedy, uskutočňovanú jednak „vnútri vedy“ a jednak filozofickými prostriedkami, zvonku, z hľadiska možných spôsobov a typov vzťahu človeka k svetu. Súčasná filozofia si nerobí nárok na to, aby bola akousi teoretickou „vedou o vede“ (vedu o vede autori zaraďujú do oblasti konkrétnevedných analýz vedy a vedeckej činnosti). Filozofia sa zaoberá vedou ako *teoretickým vedomím*, zo špecifického hľadiska: „Analyzuje taký typ vzťahu ku skutočnosti, ktorý je charakteristický pre vedu ako určitú formu spoločenského vedomia v jej odlišnosti od umenia, náboženstva, morálky, ideológie a ktorý určuje vedou vypracúvaný spôsob orientácie človeka vo svete“ (s. 16). Výlučne filozofia plní vo vzťahu k vede nevyhnutnú svetonázorovú funkciu. Východiskové prístupy marxisticko-leninskej filozofie k vede sú dané jednotou jej ontológie a gnozeológie a jej dialektickou metódou.

V časti o typoch a rovinách metodologickej analýzy vedy hovoria autori o metodologickej analýze *typu obsahov poznania* a o problematike rozpracúvania *logiky* vedeckého poznania.

Podnetné sú ich myšlienky o špecifickosti týchto typov kategoriálnej analýzy: klasickej filozofickej, konkrétnevednej a

metodologickej. Kategoriálna analýza (príčom treba vždy konkrétne rozhodnúť, či príslušný termín je vedeckým pojmom, alebo filozofickou kategóriou) nie je len poznaním vlastností bytia, ontológiou v klasicom zmysle, ale je to aj skúmanie predpokladov a prvkov teoretického myslenia, teda metodológia. V modernej vede jestvuje „vrstva“ metodologických predstáv o zovšeobecných typoch kognitívnych obsahov, ktoré nemajú filozofický, ale konkrétnevedný charakter, vyčleňujú sa metodologické koncepcie a dokonca disciplíny, ktoré rozpracúvajú tieto predstavy. „Výrazným príkladom je tzv. všeobecná teória systémov a širšie, systémovo-štruktúrne hnutie vcelku“ (s. 33). Toto hnutie nastoluje aj mnohé filozofické problémy, ktoré treba riešiť filozofickými prostriedkami, ale vcelku je typom konkrétnevednej metodologickej reflexie. Z nechápania marxisticko-leninského filozofického prístupu k metodológii konkrétnych vied vyrastajú niekedy nesprávne tendencie pripisovať rôznym termínom a pojmom spoločenských, matematických alebo prírodných vied status filozofických kategórií, objavujú sa požiadavky na ich interpretáciu prísne v kontexte určitého filozofického systému. „Podobná tendencia k naivnému, nereflektívnemu »ontologizmu« v dnešnej dobe je aj pokusom o reštauráciu naturfilozofického prístupu, lebo sa predpokladá postulovanie akéhosi učenia o bytí, izolovaného od konkrétnevedného myslenia“ (s. 35).

B. S. D y n i n venoval svoj príspevok posúdeniu konkrétne-historického zmyslu pokusov o riešenie metodologických problémov a vysvetleniu ich povahy. Upozorňuje, že mnohé kategórie metodológie, ako napr. zákon, teória, experiment a i., ako aj niektoré jej problémy, napr. formovanie teoretických poznatkov, ich zdôvodňovanie, štruktúra, súvislosť s empirickými a mimovedeckými poznatkami sú diskutabilné. Obracia pozornosť čitateľa na skutočnosť, že dosiaľ neboli sformulované efektívne logicko-metodologické kri-

tériá, ktoré by umožnili odlišiť výroky, ktorých obsahom sú teoretické zákony, od fakticky správnych všeobecných tvrdení, včítane tvrdení z oblasti každodenného vedomia. Nateraz kategórie a princípy metodológie usmerňujú vedeckú prácu skôr v podobe metodologickej intuície vedcov, konkrétne podmienenej dejinami vzájomného pôsobenia metodológie a vedy. V nasledujúcej analýze histórie formulovania zákona zotrvačnosti a na ďalších stranách zákona kapitálu autor presvedčivo demonštruje svoje ponímanie úlohy metodologickeho vysvetľovania spomenutej intuície: hoci sa metodológia nemôže teoreticky opierať o takúto intuíciu, predsa — ak ju skúma — môže dôjsť k hlbšiemu pochopeniu charakteru vlastných problémov, „lebo v prirodzene vznikajúcej intuícii vedcov sa vyjadruje reálne vedecké poznanie“ (s. 46). Podnetné je aj autorovo využívanie techník „myšlienkového experimentu“.

Zásadný charakter tohto článku najlepšie ilustrujú autorove stručné závery o cieľoch skúmania metodologických problémov vedy. Celkovým cieľom je „pravda“. Cesta k nej vedie cez ujasnenie 1. predpokladov vzniku metodologických problémov, 2. ich povahy a 3. podmienok riešenia. Ak cieľom konkrétnevedného poznania je pravda odrážajúca objektívnu skutočnosť, cieľom metodologických poznatkov je pravda charakterizujúca subjektívnu činnosť vedcov, schopných dosahovať pravdu prvého druhu.

V poslednom príspevku o zásadnej všeobecnej problematike sa V. I. Metlov pokúsil rozobrať obsah pojmu filozofické problémy vedy. V kritických poznámkach na adresu pozitivizmu vyzdvihol, že je nesprávne podceňovať úlohu subjektívnej stránky vedy, činného aspektu vedeckého poznania. V tejto súvislosti sa zmienil o Kantovom príspevku k analýze vedy a kriticky spomenul niektoré ďalšie nemarxistické riešenia otázky. Dospel k záveru, že „ak pozitivizmus je doktrína, v ktorej sa zreteľne prejavujú nedostatky

objektivistického prístupu, pragmatizmus a konkrétne operacionalizmus (napr. P. Bridgmana) je názorným príkladom obmedzenosti výlučne činného (dejateľnostného) prístupu, ktorý fakticky celkom ignoruje realitu nezávislú od subjektu“ (s. 77). Hodnota článku je práve v tejto kritickej časti.

Pri prístupe k pozitívnej odpovedi na otázku, čo vlastne sú filozofické problémy vedy, autor zdôrazňuje, že pre filozofický prístup k vede je určujúca snaha o akúsi *rekonštrukciu* vedeckých poznatkov, zachytenie príslušného vedeckého fenoménu ako rezultátu činnosti objektu, poznávajúceho objektívnu realitu. Autorove závery možno pokladať za vymedzenie istého prístupu k problematike, ktorá si žiada ďalšiu a všestrannejšiu analýzu.

Druhá časť publikácie je venovaná parciálnym problémom súvislosti filozofických a konkrétnevedných poznatkov a obsahuje príspevok V. I. Kurajeva o formalizácii vedeckého jazyka a o filozofikom skúmaní a štúdiu J. P. Nikitina o filozofickej a vedeckej explanácii.

V. I. Kurajev zdôrazňuje široké uplatnenie logiky v súčasnej vede, jeho úvodné úvahy dobre dopĺňa uvedená schéma členenia obsahu modernej formálnej logiky, vypracovaná N. Rescherom. Rastúci význam formálnych výskumných metód vo vedách spôsobuje naliehavosť riešenia mnohých filozofických problémov: o povahe logicko-matematických poznatkov, o princípoch výstavby matematických a logických teórií, o možnostiach a hraniciach formalizácie, špecifickosti odrazu reality vo formalizovaných teóriách, o vzťahu obsahovej a formálnej stránky pri tvorbe a rozpracúvaní vedeckých teórií a i.

K týmto problémom patrí aj otázka o možnostiach využitia metód formalizácie vo filozofickom výskume. Kurajevov príspevok je venovaný práve tejto problematike. Podal teoreticky fundovaný, zasvätený a myšlienkovito jasný výklad viacerých aspektov problému formalizácie filozofických poznatkov, od vymedzenia zá-

kladných pojmov (podstata formalizácie, axiomatizácia, objektový jazyk a metajazyk, teória a výstavba metateórie a i.) cez konštruktívnu kritiku niektorých logických a sémantických koncepcií až po charakteristiku možností a hraníc formalizácie vo filozofii. Zdôraznil význam intuitívno-obsahových predstáv pre voľbu problémov, vhodných na formalizáciu, pre jej spôsob realizácie, zmysel a hodnotu. Závažný je o. i. jeho záver, že „skúsenosti z aplikácie formálnologického aparátu na problémy metodológie a logiky vedeckého poznania svedčia o tom, že formálnologické explikácie filozofických pojmov sú svojou povahou parciálne, pomocné, pretože formálnologickými prostriedkami sa modelujú len jednotlivé stránky procesu poznania a sama daná explikácia má zmysel len vzhľadom na niektoré presne fixované kontexty, alebo je prípadom používania zodpovedajúceho filozofického pojmu” (s. 128). Formálna logika, včítane tých jej disciplín, ktoré skúmajú tradičné filozofické problémy, nemôže filozofiu nahradiť, umožňuje jej však rigoróznejšie riešiť niektoré problémy.

J. P. Nikitin svoju štúdiu *O filozofickej a vedeckej explanácii* rozčlenil na dve časti. V prvej sa zapodieva evolúciou názorov na podstatu a úlohu vysvetľovania vo vede a filozofii v rámci pozitívizmu (od Comteho po Eilera) a v ďalšej potom podáva vlastný pozitívny výklad. Vybral si jednoduchý, ale veľmi názorný a účinný spôsob výkladu — komparáciu rôznych vysvetľujúcich filozofických výrokov, ktoré neskôr podrobuje logicko-gnozeologickej rekonštrukcii. Skúma substrát a atribúty vysvetlenia, jeho štruktúru a superštruktúru. Nikitinov príspevok je podľa našej mienky príkladom výborného zvládnutia metodiky kritického analyzy pozitívizmu v jednej prísne vymedzenej otázke a obsahuje bohaté podnety, ktoré si v mnohých smeroch zasluhujú pozornosť.

Tretia časť monografie obsahuje štyri kratšie príspevky o závažných detailnej-

ších problémoch metodológie vedy: o otázke štruktúry a genézy vedeckej teórie, o pojme „dynamickej jednoduchosti”, o otázke funkcií vedeckej teórie a o vysvetľovaní v sociálno-historickom výskume.

V. S. Stepin skúma štruktúru teoretických poznatkov, charakterizuje ontologický a operacionálny status teoretických schém a niektoré operácie používané pri tvorbe teoretických poznatkov. Vo svojej analýze vychádza z fyzikálnych teórií. Problém genézy vedeckej teórie vystupuje predovšetkým ako otázka formovania jej teoretických schém. Aj keď tu vystupuje úloha skúsenosti, schémy z nej nemožno čisto induktívne odvodiť. Projekcia teoretických schém na empirický materiál ich prezentuje ako zobrazenia zodpovedajúcej experimentálnej praxe. Projekcia na obraz sveta mení teoretické schémy na zobrazenie predmetu danej teórie.

Autor zdôrazňuje, že jednou z najdôležitejších metód výstavby teoretických poznatkov je procedúra konštrukčného zavedenia abstraktných objektov. Aby model, tvoriaci základ teoretických poznatkov, mal charakter odôvodneného obsahu teórie, treba každý jeho abstraktný objekt vytvoriť na základe myšlienkových experimentov, opierajúcich sa o zodpovedajúci experimentálny materiál.

I. P. Merkulov spomína vo svojej štúdii význam hľadania logicko-metodologických princípov, ktoré majú heuristický charakter. K takýmto princípom patrí aj semiotická jednoduchosť, ktorá sa bežne člení na syntaktickú, sémantickú a pragmatickú. Autor bližšie charakterizuje pragmatickú jednoduchosť a s ňou súvisiaci problém hypotéz ad hoc. Z pragmatického hľadiska možno skúmať psychologickú, notačnú, experimentálnu, technickú, algoritmovú a „dynamicnú” jednoduchosť.

Pri rozbere dynamickej jednoduchosti autor vychádza z ponímania G. Schlegelera. Uvádza, že tento princíp rozhodne hrá významnú úlohu v prípade poznatkov rozširujúcich sa extenzívne. Na

sprešnenie pojmu dynamickej jednoducho-
sti treba maximálne presne vymedziť tesne
s ňou spätý pojem hypotéz ad hoc. Autor
vymedzuje zásady takéhoto vymedzenia,
uvádza napr., že zmysel pojmu hypotézy
ad hoc závisí od zmyslu termínu možnosť
nezávislého overenia. „Jednoduchý“ bude
taký výskumný program (alebo teória),
ktorý sa pri svojom rozvíjaní vyhýba
hypotézam ad hoc. Vtedy bude jedno-
duchosť testovať istú teóriu z hľadiska
jej „životaschopnosti“ a z hľadiska per-
spektív jej ďalšieho rozvoja v podmienkach
rozširujúcej sa empirickej situácie a kon-
kurencie iných teórií v danej oblasti
poznania.

A. A. Pečenkin podáva výklad
funkcií vedeckej teórie. Skúma najmä jej
predikčnú, deskriptívnu a explanačnú funk-
ciu. Ďalej sa zaoberá konfrontáciou funk-
cií vedeckej teórie v týchto rovinách:
časovej orientácie skúmaných procedúr,
prvkov teoretických poznatkov, realizujú-
cich niektorú funkciu, a celostných vlast-
ností teórie. V záverečnej časti štúdie
autor stručne rozoberá problém fungo-
vania teórie v evolúcii vedeckého pozna-
nia.

A. N. Jelsukov vo svojej podnetnej
štúdií o problematike vysvetľovania v
sociálno-historických prácach vychádza z
princiálnej ideovej a metodologickej vý-
znamnosti diskusie marxistov so scientis-
tickým riešením (Hempel, Popper, Nae-
gel) tohto problému. Podrobnejšie rozoberá
marxistické, dialekticko-materialistické rie-
šenie tejto otázky, osobitne základné dru-
hy kauzálneho vysvetlenia. Táto otázka
je v historických prácach zložitá, lebo
historické vysvetlenia sa formulujú pro-
striedkami bežného jazyka a už preto
ťažko možno vymedziť ich logickú štruk-
túru.

V historických prácach má vysvetlenie
komplexnú povahu a je zložitým konglo-
merátom rôznych druhov vysvetľovania
a rôznych spôsobov jeho výstavby.

Monografia je ako celok napísaná na
vynikajúcej teoretickej úrovni, jednotlivé
príspevky obsahujú nielen významné pod-
nety pre ďalšie rozvíjanie marxisticko-
leninských riešení zásadnej problematiky
filozofie a metodológie vedy a logiky
vedy, ale aj mnoho významných teoretic-
kých záverov.

Raisa Kopsová

PRÍSPEVOK K POCHOPENIU POZNÁVACIEHO PROCESU

V. A. Lektorskij, *Problém subjektu a objektu v buržoáznej filozofii*

Nakladateľstvo Pravda vydalo v edícii
Filozofické aktuality prácu sovietskeho
filozofa V. A. Lektorského *Problém sub-
jektu a objektu v buržoáznej filozofii*
(Bratislava 1972).

Sledujúc filozofický motív gnozeolo-
gického vzťahu medzi subjektom a objek-
tom v predmarxistickej a nemarxistickej
filozofii Lektorskij ukazuje, ako dávnu
filozofickú tému, počnúc Kantom formu-
lovanú v podobe problému vzťahu *S* a *O*,
spracúva dialektický materializmus. Je to
namáhavý pokus, ktorý vyžaduje hutné
a obrátne formulácie schopné zachytiť
dialektické súvislosti medzi komponentmi

poznávacieho procesu nielen v ňom sa-
mom, ale aj vzťahy gnozeologického sub-
jektu, poznávacieho vzťahu, objektu a po-
znania ako výsledku poznávacej činnosti
subjektu k ostatným zložkám ľudského vzta-
hovania k svetu. Pochopiteľne, taká roz-
siahla téma nemohla byť rozpracovaná
na malom priestore (práca má 160 strán)
do posledných dôsledkov.

Lektorskij vychádza z tézy, že zdôvod-
nenie dialektikomaterialistického stanovis-
ka k určitému filozofickému problému sa
nemôže odohrávať v ignorácii iných, súčas-
ných či predchádzajúcich filozofických for-
mulácií tohto problému, ale naopak, v prin-